

כד

הלבנת פנים - ביוש ברשתות חברתיות (שיימינג)

מבוא

- א. האיסור לבייש ופיצוי המבוש
 1. הלבנת פנים
 2. ביוש בעקבות חבלה גופנית ותשלום
 3. ביוש בדברים והעונש
 ב. ביוש ולחץ ציבורי על עושה מעשי עוול
 1. כשישמע שבני אדם מרננים עליו ייתכן שישוב מדרכו
 2. תנאים המאפשרים לחץ ציבורי באמצעות ביוש

סיכום

מבוא

תופעות של פגיעה באחר: השמצה, ביוש, לשון הרע ועוד, קיימות מאז ומעולם. ואולם, בעבר, היקפן היה קטן, מתוך המעגל הקרוב של המותקף. כיום, באמצעות כלים טכנולוגיים מגוונים ורשתות חברתיות, מדובר על תופעה רחבה הרבה יותר. תופעה זו מכונה "שיימינג" (Shaming) - ביוש פומבי. הפרסום והפצה עצומים וכמעט חסרי גבולות. אלפי גולשים יכולים לצפות באמירות, בסרטונים, ובתמונות. מאות ואלפי שיתופים בפייסבוק או בווטסאפ יכולים להגיע בזמן קצר ביותר למאות אלפי גולשים אחרים, ואף לכלי התקשורת. לעתים הפרסום עלול להיות ויראלי ואז הבושה גדולה עוד יותר. הפרסום וההפצה ברשתות נגיש, מידי, ומתועד לצמיתות. אין ויסות ובקרה, ואין פיקוח. כל גולש יכול להעלות את מחשבותיו ועמדותיו ברשתות החברתיות מבלי לעבור עריכה, סינון, או מבט של עין מקצועית. במקרים רבים האדם, חברה, או מותג לא יודעים כלל שהם מושמצים ומבוישים. הסרת הדברים הקשים מהרשת קשה, מדובר בתהליך ארוך שנמשך זמן רב, ולא תמיד מצליח. הקושי גדול יותר כשהפוגע הוא אנונימי, או שהוא מתחזה.

התופעה הזו קיימת בכל המרחבים החברתיים ובכל הגילים. ביקורת על מעביד או שירות לקוי, התרשלות במילוי תפקיד, התנהגות שנחשבת להתנהגות חריגה, ועוד. גם בני נוער משתמשים באמצעים טכנולוגיים אלו להעליב ולפגוע בחבריהם בכיתה, להפיץ סרטונים ותמונות שיגרמו להשפלה ומבוכה, ליזום חרם ונידוי ועוד.

מילים, סרטונים ותמונות שמופצים ברחבי הרשת וחוקקים בה לנצח, עלולים לגרום נזקים גדולים מאוד לנפגעים. נזק כלכלי, עד כדי איבוד מקום עבודה, סגירת עסק, ועוד. נזק נפשי השפלה, ניכור, תסכול חוסר אונים, היו גם מקרי התאבדות בעקבות "שיימינג". "מות וחיים ביד הלשון" (משלי יח, כא) ובלשון העם: "מילים יכולות להרוג".

אמנם במצבים מסוימים יש תועלת בהעלבה ובביוש של עושי עוולה. התפוצה הרחבה מאפשרת למתוח ביקורת ולגנות את מעשי העוול, ולהבהיר שהמעשים השליליים ידועים ומפורסמים, ובדרך זו להרתיע ולהפעיל לחץ להימנע ולהפסיק את העוול. הפרסום והגינוי יכולים לסייע לחוליות חלשות בחברה, שאין להם את האפשרות והכוח להתגונן מפני אותם עושי עוולה.

הפרסום יכול לשמש גם סוג של עונש לעושי עוולה, ובעקבות הפרסום והגינני ייזהרו אחרים ויתרחקו מעושי העוולה ויתגוננו מהם.¹
מה עמדת ההלכה בנושאים אלו? איך להתייחס לתופעת "השיימינג"? מה אסור ומה מותר?

א. האיסור לבייש ופיצוי המבויש

1. הלבנת פנים

הבייש הוא הלבנת פנים. איסור חמור לבייש אדם אחר ודברים חריפים בענין זה נאמרו במשנה ובגמרא:

רבי אלעזר המודעי אומר... והמלבין פני חברו ברבים... אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא (אבות ג, יא).²
ר' נהוראי אומר: כל המבייש פני חברו, סוף הוא מתבייש, ולא עוד אלא שמלאכי השרת דוחפין אותו וטורדין אותו מן העולם, ומראין קלונו לכל באי עולם (מסכת כלה פרק א, הלכה ח).

תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק: כל המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים...³
אמר ליה אביי לרב דימי: במערבא במאי זהירי? אמר ליה: באחורי אפי [בהלבנת פנים].
דאמר רבי חנינא... כל היורדין לגיהנם עולים, חוץ משלשה שירודין ואין עולין. ואלו הן: הבא על אשת איש, והמלבין פני חברו ברבים, והמכנה שם רע לחבירו... אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: נוח לו לאדם שיבוא על ספק אשת איש ואל ילבין פני חברו ברבים. (בבא מציעא נח, ב-נט, א).

את האיסור לבייש מנה הרמב"ם בספר המצוות (מצוות לא תעשה שג):

שהזהירנו שלא לבייש קצתנו לקצתנו. וזה העוון אשר יקראו אותו: "מלבין פני חברו ברבים". והאזהרה שבאה בזה הוא אמרו: "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא".⁴

¹ מאמר המסכם את התופעה: "שיימינג ובריונות ברשת - מאפיינים, סיכונים ודרכי התמודדות".

<http://www.sahar.org.il/?categoryId=63113&itemId=259768>

וכן: ביוש - בויקיפדיה. באינטרנט יש עוד כתבות רבות על התופעה ותוצאותיה.

² הרמב"ם פסק כך בהל' תשובה ג, יד.

³ התוספות (סוטה י ע"ב ד"ה נוח), כתבו שחכמים לא מנו את העברה הזו בין שלוש העברות עליהן נאמר יהרג ואל יעבור, כי היא לא כתובה בתורה במפורש. רבנו יונה (שערי תשובה שער ג, קלט) כתב שהלבנת פנים היא "אבק רציחה" וכלולה באיסור שפיכות דמים. כך כתב גם בפירושו לאבות ג, יא וכן כתב התשב"ץ שם. אמנם המאירי בסוטה שם ובברכות מג ע"ב כתב שחז"ל אמרו זאת "דרך הערה", וכך כתבו גם העיון יעקב והפני יהושע בבבא מציעא נט ע"א. השפת אמת (סוטה י ע"ב) כתב: "בתוס' ד"ה נוח לו לאדם שיפיל את עצמו לתוך כבשן האש וכו', בתוס' משמע דדינא הוא להפיל לכבשן, והוא תמוה בעיני". ראה עוד: הרב יעקב עטלינגר, שו"ת בנין ציון, א, סי' קעב-קעג; הרב יצחק אריאלי, עינים למשפט ברכות מג ע"א; הרש"ז אויערבך, שו"ת מנחת שלמה א, סי' ז אות ד; הרב נתן געשטטנר, שו"ת להורות נתן, חלק ח, סי' ב; הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר ו, יו"ד יג אות יב; הרב אברהם דורי, שו"ת אדרת תפארת, חלק ב סי' לז-לח וחלק ד סי' מב; הרב דוד אריאב, לרעך כמוך, חלק ג, הלבנת פנים, עמ' 71-73. הרב אשר וייס, מנחת אשר-בראשית, עמ' שטט-שנא, פירש כוונת התוס' אחרת: כיוון שעברה זו איננה מפורשת בפסוק לכן אין דינה יהרג ואל יעבור. לדבריו, גם רבנו יונה לא כתב במפורש שיש דין יהרג ואל יעבור בהלבנת פנים. ראה עוד: פרופ' אביעד הכהן, "הוציאו כל איש מעל" - האיסור לבייש אדם וחובת השמירה על כבודו", פרשת משפטים, עמ' 105-111.

⁴ חכמים תקינו תקנות שיעודן "שלא לבייש" את מי שאין לו או מי שלא יכול (משנה תענית ד, ח; משנה ביכורים ג, ז ע"פ תוספות בבא בתרא טו ע"א ד"ה שמונה; פסחים פב ע"א; פסחים פו ע"א-ע"ב; כתובות נד ע"ב; סוטה לב ע"ב, ועוד). ראה גם: סנהדרין יא ע"ב ובמדרש שכל טוב פרשת בשלח טז; רמב"ם הל' תשובה ז, ח; רמב"ם הל' אבל ד, א וכן יג, ז; שולחן ערוך או"ח סי' קלט, ג ברמ"א ועוד רבים. למשל: הרב חיים פאלג'י, שו"ת חיים ביד סי' נא, על איסור רכישה של בגדים מוזהבים "משום גדר וסייג בראות דוחקא דציבורא כי אין יכולת העניים מספקת". ראה עוד: הרב ישראל יעקובוביץ', "כדי שלא לבייש", תחומין, ו, עמ' 92-96; הרב חיים דוד הלוי, "תקנות שלא לבייש", שו"ת מים חיים, חלק ב סימן פה; הרב יהודה זולדן, "כדי שלא לבייש" - תקנה במקרא ביכורים ובמצוות אחרות, דף שבועי, אוניברסיטת בר אילן, כי תבוא תשס"ד, מס' 564; אנציקלופדיה תלמודית, כרך ג, ערך: בשת, וכרך ט, ערך: הלבנת פנים. אמנם מצינו גם הלכות שיעודן: "כדי לבייש" - משנה שקלים א, ב ובמפרשים; משנה מידות א, ב; משנה תמיד

כך כתב גם בספר החינוך (מצוה רמ) ונימק את טעם האיסור:

שורש המצוה ידוע, לפי שהבושת צער גדול לבריות, אין גדול ממנו, ועל כן מנענו האל מלצער בריותיו כל כך, כי אפשר לתוכחה ביחוד, ולא יתבייש החוטא כל כך.⁵
 רבי יהודה החסיד (ספר חסידים [מרגליות] סי' נד), כתב על חומרת המעשה של המבייש:
 איזו היא רציחה שאינה ניכרת לעינים והעונש גדול מאוד והעבירה קלה וחמורה היא למעלה? הוא הבושה המבייש פני חבריו ברבים או מצערו בפני מי שמתבייש ומצטער.⁶
 על פגיעה וביוש אנונימי נאמר:

"ארור מכה רעהו בסתר" (דברים כז, כד) – "על לשון הרע" (רש"י שם).

"מכהו רעהו בסתר" מופיע יחד עם ארורים נוספים (דברים כז, טו-כו). מפרשים הסבירו שהמכנה המשותף של רשימת הארורים הללו הוא עשייה בסתר, ולכן היחס אליהם חמור יותר.⁷ כשמפרסמים דברים על אדם אחר באופן אנונימי ומונעים ממנו להתגונן ולהשיב, הבושה והפגיעה גדולה יותר, ועל כן זהו איסור חמור יותר.⁸

גם התחזות אסורה. אסור לכתוב או לפרסם דברים בשמו של אדם אחר, ובמיוחד כאשר הפרסום נועד לבזות ולפגוע באדם אליו מתחזים. המתחזה נקרא בלשון התנאים: כותב פלסטר, עליו נאמר: "מפני ארבעה דברים מאורות לוקין. מפני כותבי פלסטר..." (תוספתא סוכה [ליברמן] ב, ה; סוכה כט, א).

"המלבין פני חבריו ברבים" – "רבים" הם שלושה בני אדם לפחות.⁹ והאיסור לבייש ולהלבין פנים, הוא בין בדיבור ובין בכתב.¹⁰

הרמב"ם (פירוש המשנה סנהדרין י, א) הסביר שהלבנת פנים באה "מנפש גרועה שלא הושלמה, ואינה ראויה לחיי העולם הבא" (מהד' הר"י שילת, עמ' קמ). הרצון לפגוע, להעליב, להשמיץ ולבייש מישהו אחר, בא ממקום רע בנפשו של האדם, ממידות מקולקלות ומגונות, שתכליתן לזהם את האווירה והחיים החברתיים.

הרא"ה קוק (עין איה ברכות ב עמ' 191) הסביר את הנזקים הגדולים הנגרמים לנפגע:

ולא ילבין פני חברו ברבים - שמאפיל את כבוד חיי חברו לעתיד בעב שאינו נמחק, שהרבים רישומן חזק מאד. ובנפול כבוד חברו ברבים, כבר הוא אבוד מדרגתו וערך חייו.
 הנזק הוא עתידי והוא נמצא "בעב שאינו נמחק". ביטוי זה מקבל משמעות אחרת בזמננו כאשר כל אמירה או טקסט כתוב או מצולם, נשארים לנצח ב"ענן התקשורת".

2. ביוש בעקבות חבלה גופנית ותשלום

חיוב בתשלום עבור ביוש הוא רק במקרה שיש חבלה גופנית (משנה בבא קמא ח, א). המקור לכך הוא מהאמור בתורה באשר לאישה שמחזיקה במבושיו של אדם אחר שמכה את בעלה:

ה, ו ופסחים פב ע"א; פסחים פא ע"ב, ועוד. במקורות אלו מדובר על ביוש כאלה שהתשלו בעבודתם או שעשו במודע בניגוד למצווה או ההלכה.

⁵ ראה בדבריו גם במצוה שלח "שלא להונות אחד מישראל בדברים", בשורש המצווה ובדיני המצווה. עוד על חומרת האיסור השכר והעונש, ראה: הרב דוד אריאב, לרעך כמוך, חלק ג, הלבנת פנים, עמ' 128-140.

⁶ וראה שם שהציע שרץ תשובה למי שבייש. ביש"ש בבא קמא ח, מט, הציע סדר מחילה למי שפגע באחר.

⁷ רשב"ם, אבן עזרא, חזקוני וכלי יקר שם.

⁸ עוד טרם עידן הרשתות החברתיות והטכנולוגיה המוכרת לנו, היו מופצים "פאשקווילים" - מודעת קיר המודפסת בעותקים רבים ומודבקת על לוחות מודעות או על קירות הבתים, כנגד אנשים או גופים ולעתים רבות באופן אנונימי. חפץ חיים, שמירת הלשון, עמ' כ כתב שמפרסמי "הפאשקווילים" עוברים על איסור "ארור מכה רעהו בסתר".

⁹ הרב יעקב עטלינגר, שו"ת בנין ציון סי' קעב; הרב אריה לייב, שפת אמת אבות ג, יא; חפץ חיים, הלכות לשון הרע, כלל ב סעיף א בהגה"ה.

¹⁰ הרב אשר וייס, מנחת אשר – ויקרא, עמ' רסו.

כי ינצו אנשים יחדו איש ואחיו וקרבה אשת האחד להציל את אישה מיד מכהו ושלחה ידה והחזיקה במבושיו. וקצתה את כפה לא תחוס עינך (דברים כה, יא-יב).¹¹

מטרתה של האישה להציל את בעלה מפני חבלה גופנית. אם הדרך היחידה להצילו היא באמצעות הכאת האחר במקום בושתו או במקום אחר בגוף וכתוצאה מכך נגרמה לו בושה, היא פטורה מלשלם בושת. אך אם לא היה הכרח להציל את בעלה באמצעות חבלה במקום הבושת או במקום אחר ולגרום לו גם בושה, עליה לפצותו על הבושה.¹²

3. ביוש בדברים והעונש

באשר לביוש בדברים, נאמר במשנה: "רקק והגיע בו רוקו... נותן לו ארבע מאות זוז" (משנה בבא קמא ח, ו). ובגמרא בבא קמא צא ע"א :

אמר רב פפא: לא שנה אלא בו אבל בבגדו פטור. אמאי ניהוי כביישו בדברים וניחייב? אמרי במערבא משמיה דרבי יוסי בר אבין: זאת אומרת ביישו בדברים - פטור. מכאן שהמבייש בדברים פטור מלשלם על בושתו. דין זה הסביר הרא"ש (בבא קמא ח, טו) כך: ונראה לי טעמא משום דכתיב "והחזיקה במבושיו", דמשמע דלא חייבה תורה אלא על בשת גופו, אבל בשת דברים או רקק על בגדו פטור. ורב שרירא ז"ל כתב דאף על בשת דברים מנדים אותו עד שיפייסנו כראוי לפי כבודו. ומסתברא דיותר בשת בדברים מבשת של חבלה, דאין דבר גדול כלשון הרע ודבה שאדם מוציא על חברו.¹³

את המבייש בדברים מנדים עד שיפצה את חברו כי בושת דברים חמורה יותר מאשר בושה שנגרמת כתוצאה מחבלה.¹⁴ גם הרמב"ם כתב בחומרה רבה על ביוש בדברים (הלכות חובל ומזיק ג, ה, ז):

המבייש את חברו בדברים או שרקק על בגדיו פטור מן התשלומין, ויש לבית דין לגדור בדבר בכל מקום ובכל זמן כמו שיראו. ואם בייש תלמיד חכמים חייב לשלם לו בושת שלימה אף על פי שלא ביישו אלא בדברים.

בהמשך האריך הרמב"ם בדינו של המבייש תלמיד חכם בדברים, שאמנם המבייש פטור על פי דין תורה, אך בבתי הדין חייבו את המבייש לשלם:

אף על פי שהמבייש שאר העם בדברים פטור מן התשלומין, עוון גדול הוא, ואינו מחרף ומגדף לעם ומביישן אלא רשע שוטה. ואמרו חכמים הראשונים שכל המלבין פני אדם כשר מישראל ברבים אין לו חלק לעולם הבא.¹⁵

¹¹ הרב עובדיה ספורנו (דברים שם) הצביע על הקשר בין פסוקים אלו לפסוקים הקודמים שעוסקים במצוות ייבום: "אף על פי שהיבמה מצווה לבזות את אחי בעלה על שלא חס על בעלה, לא הותר לאשה לבייש את הנלחם עם בעלה".

¹² ספרי פרשת כי תצא, פיסקא רצב; בבא קמא כח ע"א; בבא קמא פו ע"א. כך פסק הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק א, א, ט-י.

¹³ דברים דומים כתב בשו"ת הרא"ש כלל קא, ט.

¹⁴ הגר"א (חו"מ סי' א ס"ק כו) ציין כמקור לדברי השולחן ערוך את הגמרא בערכין טו ע"א. הרא"ה קוק (באר אליהו חו"מ א, ו, ס"ק כו עמ' יח) הסביר שהכוונה לדברי המשנה (שם): "האומר בפיו יתר מן העושה מעשה שכן מצינו שלא נחתם גזר דין על אבותינו במדבר אלא על לשון הרע שנאמר 'וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי' (במדבר יד, כב)". רש"י שם פירש שעל אונס גזרה תורה חמישים שקל קנס, ועל שם רע משלם מאה כסף קנס.

¹⁵ מקורות רבים עוסקים בביוש דברים שעניינם קריאת שמות גנאי, ובדרכי הענישה. ראה: קידושין כח ע"א; שו"ת הרא"ש כלל קא, א; שו"ת התשבץ ג, רד; שו"ת הרדב"ז ג, תפ; שו"ת חתם סופר, חושן משפט סי' קפא, ועוד. ראה: הרב פרופ' נריה גוטל, "לשאלת השימוש בכינויים 'ובשמות' בחיים הצבאיים", עז, א (תשנ"ד), עמ' 115-124; הרב צבי ליפשיץ, "פיצוי על בשת דברים", תחומין, טז עמ' 381-391; הרב זלמן נחמיה גולדברג, "הוצאת דיבה שיש בעצם התביעה בבית דין", תחומין כ (תש"ס), עמ' 34; הרב דוד אריאב, לרעך כמוך, ג, הלבנת פנים, עמ' 82-99.

בתוספות ר"י הזקן (קידושין כח, א) כתב שדין "ביישו בדברים – פטור" מתייחס לפטור מתשלום ממון, אך יש להעניש בעונש אחר, כפי שמצינו שרב נחמן גזר עונש מלקות על אדם שהוציא שם רע.

אם כן, בושת דברים "עוון גדול הוא", והעונש הוא נידוי, מלקות או כל ענישה מקובלת אחרת. גם בטור ובשולחן ערוך (חושן משפט סי' א, ו) נפסק שיש לנדות את המבייש, ע"פ דברי רב שרירא גאון.¹⁶ בשולחן ערוך (חושן משפט סי' תכ, לח-לט) ציין גם את דברי הרמב"ם שיש לגדור לפי המקום והזמן.¹⁷

ב. ביוש ולחץ ציבורי על עושה מעשי עוול

1. כשישמע שבני אדם מרננים עליו ייתכן שישוב מדרכו

עיתונים וכלי תקשורת אחרים מפרסמים מעשי עוולה או חשדות למעשים כאלה, על מנת לבקר את העושים, למנוע מהם פעולות לא רצויות, ולנסות להשפיע בדרך זו לפעול אחרת, ולהיטיב דרכם, אם מדובר בעבירה או בהתנהגות שלילית. לעתים הם מצליחים לעורר עניין ולחץ ציבורי על עושי עוול.¹⁸ כיום, כל אדם שמחזיק מכשיר נייד יכול לשמש כעיתונאי. באמצעות הרשתות החברתיות וקבוצות הוואטסאפ, ועוד, ניתן להעביר מידע, מסרים, תמונות וסרטונים בהיקפים גדולים מאוד ולהשפיע על עושי עוולה. האם הדבר מותר, ואם כן באלו תנאים? בגמרא בערכין טז ע"א ובבא בתרא לט ע"ב נאמר:

אמר רבה בר רב הונא: כל מילתא דמתאמרא באפי תלתא – לית בה משום לישנא

בישא.¹⁹

רבנו יונה פירש שמדובר על אדם שמספר דברי אמת על מישהו אחר שחמס או הזיק לו, ועדיין ממשיך לחמוס או להזיק כי כך דרכו והתנהלותו.²⁰ לדברי רבנו יונה, אדם כזה:

מצוה לגנותו בפני כל אדם, שנאמר: "שונאי ה' יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו במ" (משלי כח, ד), כדי שיתרחקו בני אדם מדרך רעה, כמו שנאמר: "ושומרי תורה יתגרו במ", וכדי שישוב גם הוא מדרכו ויתקן מעשיו. ועל זה אמרו "כל מילתא דמיתאמרה באפי

¹⁶ ראה שם בדברי הבית יוסף, הב"ח והדרכי משה, בלבוש ועוד.

¹⁷ לעונשים בעקבות הוצאת לשון הרע וביוש, ראה: שו"ת מהר"ם מרוטנבורג חלק ג (דפוס קרימונה) סי' עח בשם רבנו תם; שו"ת תרומת הדשן סי' שז; שו"ת אהלי תם, חלק א סי' קס; שו"ת הרמ"א סי' מה; שו"ת מהרש"ל סי' כח; שו"ת חוות יאיר סי' סב; ים של שלמה בבא קמא ח, מא; שו"ת שבות יעקב א סי' קסד, ועוד. הרב יעקב אפשטיין, "הוצאת ממון בימינו על הוצאת שם רע", חבל נחלתו, יג, עמ' 270-273; הרב שלמה גרינץ, "דיני נזיקין בעידן המידע", תחומין, לה עמ' 448 כתב: "פרסום מבזה בתפוצה רחבה ברשת האינטרנט מחייב פסיקת פיצוי כספי גבוה יותר מהנהוג בביוש 'מסורתי'". ראה גם: פרופ' נחום רקובר, "על לשון הרע וענישה עליה במשפט העברי", סיני, נא (תשכ"ב), עמ' קצז-רט ועמ' שכו-שמה; פרופ' אברהם שיינפלד, נזיקין, עמ' 232-234; ד"ר יחיאל וינרוט, "איסור לשון הרע בהלכה", חיבור לשם קבלת תואר ד"ר בפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, טבת תשע"ה, עמ' 359-365.

¹⁸ מספר מחברים עסקו בעבודתם של עיתונאים החושפים מעשי עוולה של נבחר ציבור. ראה: הרב ארי יצחק שבט, "עיתונים וחדשות בהלכה – דבר מצווה או דבר איסור", ישע ימינו, 45 (תמוז תשנ"ה), עמ' 25-63; הרב עזריאל אריאל, "לשון הרע במערכת ציבורית ודמוקרטית", צהר, ה עמ' 37-61, וצהר ו, עמ' 41-59. הרב איתמר ורהפטיג, צנעת אדם, עמ' 268-272, שדן בדבריהם. ראה עוד: הרב אליעזר מלמד, "האם מותר לפרסם בעיתון גנותם של אישי ציבור?", פניני הלכה - ליקוטים ב, עמ' 32-34. הרב מאיר בראלי, "פרסום לשון הרע על נבחר ציבור", תחומין, לג, עמ' 137-150. תגובת הרב יעקב אפשטיין, "לשון הרע על נבחר ציבור בעיתונים", חבל נחלתו, יד, עמ' 345-353. הרב אפשטיין מסכים שאם פרסום עיתונאי גורם לחקירה ולמצאת אשמים ולהענשתם, יש חשיבות לפרסם הדבר ולהציל עשוק מיד עושקו. אמנם יש לדייק בפרטים, לא להוסיף על החטא ולא לדון במקום בית הדין. כאמור, באמצעות הרשתות החברתיות, כל אחד יכול לפרסם דברים על אחרים בתפוצה רחבה, וכלי התקשורת השונים אף משתמשים ברשתות החברתיות לצרכיהם.

¹⁹ פירושים אחרים נכתבו על דברים אלו. ראה: רש"י ערכין טז ע"א ד"ה דמיתאמרא; רשב"ם ב"ב לט ע"א; תוס' ב"ב שם ד"ה לית, ותוס' בערכין טו ע"ב ד"ה כל; רמב"ם הל' דעות ז, ה. לסיכומם ראה בחפץ חיים הלכות לשון הרע, כלל ב ובבאר מים חיים שם. במאמרנו זה נתמקד בפירושו של רבנו יונה לסוגיה.

²⁰ מי שאיננו רגיל לעשות מעשי עוולה, וייתכן שמעיד או אף חזר כבר למוטב אין לפרסם חטאו ברבים. ראה: חפץ חיים, הלכות לשון הרע, כלל ד, ג-ט.

תלתא לית בה משום לישנא בישא", ומותר לו לאומרו אם הוא יודע שהדבר אמת. דאלו בפני אחד או שנים אפילו אם הדבר אמת מחזי דמשום לישנא בישא קאמר, לפי שהוא שמח ליתן פגם בחבירו ונהנה לספר לשון הרע. אבל כשאומר בפני שלושה דפרהסיא הוא יש לתלות שהוא מתכוון שיגיעו הדברים לאזניו ויתקן מעשיו, כגון שיודע שאינו מקבל תוכחתו ולא יוסר בדבריו, וכשישמע שבני אדם מרננים עליו ייתכן שישוב מדרכו. ועוד, שיחדלו רבים ללכת בדרכו כשהם שומעים שהבריות מגנים פועל העול.

...ועוד מטעם אחר איכא משום לישנא בישא כשאומר בפני אחד או שנים דמחזי דאתי למיחשדיה שמא אין הדברים אמת, אבל כשהוא אומרם בפרהסיא והמספר הוא אדם כשר, הכל יודעים שאין אדם כשר מספר בדברי שקר ברבים, ואין לשומעין לחושדו, אבל יש להם לחקור הדברים ולהוכיח לאיש ההוא שמספרים עליו דברים רעים.

החפץ חיים (הל' לשון הרע, כלל י, באר מים חיים א) הסביר את דברי רבנו יונה: שיפרסם הדברים לבני האדם, והם יסבבו שיוחזר הגזילה וההיזק לבעליהם.

רבנו יונה פירש עוד שדברי ר' יוסי שם שאמר: "מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי" (שבת ק"ח ע"ב; ערכין טו ע"ב), תואמים גם הם לדברי רבה בר רב הונא. פירוש דברי ר' יוסי הם: מעולם לא האשמתי אדם שלא בפניו, אלא אם כן ידעתי בעצמו שאלו היה כאן הייתי אומר בפניו ולא בוש ממנו ולא הייתי מחניף לו. וגם הייתי נזהר שיהיה ברור אצלי ולא הייתי מאשים אדם מספק. והמידה הזו תוכיח על האדם שאין מתכוון ליהנות בנתינת מום בחברו אלא מתכוון הוא שישמע שהבריות מגנים אותו וישוב מדרכו, וגם לגלות מעשים רעים לבני אדם.²¹

מדברי רבנו יונה נלמד שאמירת דברי גנות ומחאה לאדם שעשה עוול ואף ממשיך לעשותו, לא נועדה לבייש אותו כעונש וכתגובה. לגינוי ולמחאה יש שלוש מטרות שנועדו להשפיע על מספר מעגלים:

א. על עושה העוול: שיפסיק את פעולת העוול, בהנחה שהוא ירגיש מאוד לא בנוח כשהיה מודע למחאה ולגינוי החברתי והציבורי, שאחרים יודעים על מעשי העוול שלו, ואולי כתוצאה מהמחאה והגינוי הוא יחדל ממעשיו.

ב. על עושי עוול אחרים ועתידיים: אחרים שעושים מעשי עוול או כאלו שמתכננים לעשות כאלו מעשי עוול, יראו את המחאה החברתית והציבורית כנגד מעשי עוול אלו, ויחדלו גם הם או שיימנעו מכך מלכתחילה.

ג. לנפגעים עתידיים ממעשי העוול: כשאחרים ישמעו שפלוגי עושה מעשי עוול, יתרחקו ממנו.²²

²¹ עליות דרבנו יונה ב"ב לט ע"א. מופיע גם בשיטה מקובצת שם. דברים דומים כתב רבנו יונה בשערי תשובה שער ג, רכא: "ודע כי בדברים שבין אדם לחבירו, כמו גזל ועושה נזק וצער ובושת ואונאת דברים, יכול לספר הדברים לבני אדם, גם היחיד אשר יראה יגיד, כדי לעזור לאשר אשם לו ולקנא לאמת. והנה אמרה התורה שיעיד עד אחד בבית דין על תביעת ממון לחייב את הנתבע שבועה, אמנם יש עליו להוכיח את האיש תחלה". דברי רבנו יונה: "גם היחיד אשר יראה יגיד" נשענים על דברי הגמרא בבבא קמא נו ע"א: "אף היודע עדות לחברו ואינו מעיד לו, פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים". גם המאירי (בבא קמא צא ע"א) כתב: "אם הלבנו לכוונת תוכחה כדי שיתבייש ויעזוב מתוך בשתו שלא יחטא עוד רשאי ותבא עליו ברכה והכל תלוי בכוונת הלב והרי נאמר 'זיראת מאלקיך'".

²² בעניין זה לא נעסוק במאמרנו. אנו מתמקדים רק בשאלת הביוש שנועדה להפסיק את מעשי העוול. ראה: הרב ישראל איסר, פתחי תשובה, שולחן ערוך אורח חיים סי' קנו; הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק טו סי' יג; הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחיה דעת, חלק ד סי' ס; הרב יואב שטרנברג, "פרסום מידע שלילי על אדם ברשתות חברתיות – בין עונש להגנה", צהר, מא (תשע"ז), עמ' 117-133.

מכאן שפעולה שמטרתה ביוש (שיימינג) כעונש וכנקמה, היא פעולה אסורה. אך מותר לבייש אם מטרת הביוש היא ליצור לחץ על עושה העוולה שיתקן מעשיו. הביוש הוא סוג של אמצעי אך לא המטרה.

מדברי הרמב"ם (דעות ו, ח) משמע לכאורה שלא כרבנו יונה:

המוכיח את חברו תחלה לא ידבר לו קשות עד שיכלימנו, שנאמר: "ולא תשא עליו חטא" (ויקרא יט, יז). כך אמרו חכמים (ספרא קדושים פרשה ב פרק ד, ח): "יכול אתה מוכיחו ופניו משתנות? תלמוד לומר: 'ולא תשא עליו חטא' ". מכאן שאסור לאדם להכלים את ישראל וכל שכן ברבים. אף על פי שהמכלים את חברו אינו לוקה עליו, עון גדול הוא. כך אמרו חכמים: "המלבין פני חברו ברבים, אין לו חלק לעולם הבא" (אבות ג, יא). לפיכך צריך אדם להזהר שלא לבייש חברו ברבים בין קטן בין גדול, ולא יקרא לו בשם שהוא בוש ממנו, ולא יספר לפניו דבר שהוא בוש ממנו. במה דברים אמורים? בדברים שבין אדם לחברו, אבל בדברי שמים אם לא חזר בו בסתר, מכלימין אותו ברבים ומפרסמים חטאו ומחריפים אותו בפניו ומבזין ומקללין אותו עד שיחזור למוטב כמו שעשו כל הנביאים בישראל.²³

הרב איסר זלמן מלצר (אבן האזל שם) הסביר שאין להכלים ברבים מי שעבר עבירה שבין אדם לחברו "שלא יש לו טענה עליו ואף שאינו אומר לו, 'עביד אינש דלא מגלי טענתיה אלא לביה דינא' (ב"ב לא, א), וזהו דין רק לבית דין ומבואר ברמב"ם (הל' סנהדרין כד, ח) דיש לדיין לעשות מריבה עם הראוי לריב עמו עיין שם, ולכן ליחיד אין רשות אלא בבין אדם למקום דכיון דרואה שעובר איסור מפורסם אין לו טענות על זה".

מדבריו ניתן להבין שפעולת הביוש של עושה העוול היא מעין מעשה בית דין. לפיכך רק אם בית דין יכריז שפלוגי עשה עוול בין אדם לחברו, יהיה צריך לביישו ואף לביישו.²⁴ הרמב"ם (הלכות תשובה ד, ב) כתב על הערך של התוכחה, על ידי נביאים ואת ההשלכות לכל תקופה:

ומהן חמשה דברים הנועלים דרכי התשובה בפני עושיהן, ואלו הן... (ה) והשונא את התוכחות שהרי לא הניח לו דרך תשובה, שהתוכחה גורמת לתשובה שבזמן שמודיעין לו לאדם חטאיו ומכלימין אותו חוזר בתשובה כמו שכתוב בתורה "זכור ואל תשכח", "ממרים הייתם", "ולא נתן ה' לכם לב", "עם נבל ולא חכם", וכן ישעיהו הוכיח את ישראל ואמר "הוי גוי חוטא", "ידע שור קונהו", "מדעתי כי קשה אתה". וכן צוהו האל להוכיח לחטאים שנאמר "קרא בגרון אל תחשוך". וכן כל הנביאים הוכיחו לישראל עד שחזרו בתשובה. לפיכך צריך להעמיד בכל קהל וקהל מישראל חכם גדול וזקן וירא שמים מנעוריו

²³ ראה גם: סמ"ג ל"ט ו; יראים ס' לז; שו"ת מהר"ם מלובלין ס' יג; שו"ת שער אפרים ס' סה; מהרש"א ערכין טז ע"ב; שו"ע הרב, אר"ח ס' תרח, ה ושם חו"מ הלכות אונאה וגניבת דעת סעיף ל; קצש"ע כט, ז; דף על הדף ערכין טז ע"ב שציין מקורות לדברי הרמב"ם שמותר לבזות את החוטא ברבים.

²⁴ הרמב"ם (הל' מלוה ולוה ב, ב) כתב את תקנת הגאונים באשר ללווה שטוען שאין לו כסף להחזיר. משרבו הרמאים שטענו כך, תיקנו הגאונים שעל לווה הטוען כן להישבע שאין לו, ושלא החביא, ושלא נתן לאחרים במתנה על מנת להחזיר. שם בהלכה ד כתב עוד הרמב"ם שאם ידוע שהלווה הוא אדם ישר והגון "והוחזק התובע שאינו מסתפק בעניות זה אלא רוצה לצערו בשבועה זו להצר לו ולביישו ברבים כדי להנקם ממנו או כדי שילך וילוה מן העכו"ם או יקח נכסי אשתו ויתן לזה עד שינצל משבועה זו, יראה לי שאסור לדיין ירא שמים להשביעו שבועה זו ואם השביעו ביטל לא תעשה של תורה לא תהיה לו כנושה, ולא עוד אלא ראוי לדיין לגעור בתובע ולטרדו מפני שהוא נוטר והולך בשרירות לבו, שלא תקנו הגאונים תקנה זו אלא מפני הרמאי". המלווה אמנם רוצה שהלווה יחזיר את ההלוואה, אך מאחר שהלווה עני ואיננו יכול להשיב, אין לבית הדין להשביעו כדי שלא לבייש את הלווה העני.

ואהוב להם שיהא מוכיח לרבים ומחזירן בתשובה. וזה ששונא את התוכחות אינו בא למוכיח ולא שומע דבריו לפיכך יעמוד בחטאתיו שהם בעיניו טובים.²⁵

העולה מדבריהם, מי שעשה עוול לחברו, ניתן להוכיחו רק בפניו ואסור לבייש אותו ברבים. ואת מי שעבר על מצוות שבין אדם למקום ניתן להכלים ולחרף, לבזות ולקלל אם לא חזר בו לאחר שהוכיחו אותו עד שיחזור למוטב. גם לפי הרמב"ם וספר החינוך האפשרות מותר להכלים אדם שעבר על מצוות שבין אדם למקום על מנת שיחזור למוטב.

הלחם משנה כתב שיש מי שהסביר שבדברים שבין אדם לחברו מותר להכלים את אותו אדם "בינו לבין עצמו, אבל ברבים לעולם לא יכלימו ואפילו לא חזר בו בסתר. ובדברים שבין אדם למקום אם לא חזר בסתר מכלימין אותו ברבים". על הסבר זה כתב הלחם משנה: "ואין זה במשמע דברי רבינו ועוד דמניין לו חלוק זה אם לא שנאמר מכה הסברא ועדין צ"ע".

המנחת חינוך (מצוה רמ) הסביר את הרמב"ם ועל פיו דברי הרמב"ם תואמים לדברי רבינו יונה:

ונראה לי דמה שחילק הרמב"ם והרב המחבר [החינוך] בדברים שבין אדם לחבירו דאסור להכלימו ובין דברים שבין אדם למקום ברוך הוא דמכלימין, היינו דוקא אם איש חוטא לחבירו אין לחבירו לביישו, דמוטב שימחול על החטא כמבואר שם בדברי הרמב"ם. אבל אם אדם רואה שחבירו חוטא לאנשים אחרים, נראה דמותר גם כן להכלימו אם אינו חוזר, כי הנביאים עליהם השלום הוכיחו בפרהסיא גם על עבירות שבין אדם לחבירו וספרי הנביאים מלאים מזה. אלא הבעל דין בעצמו אסור להכלימו ומוטב שימחול, אבל אם חוטא לאחרים נראה בזה לעניות דעתי דמותר גם כן להכלימו אם אינו מקבל בצנעה. והשי"ת ישים חלקנו ממוקבלי תוכחה.²⁶

הוא הבחין בין בעל הדין שנפגע מהעוול של החוטא, שאסור לו להכלים את החוטא ומוטב שימחול, לבין אחרים שמותר להם להכלים את החוטא אם לא קיבל תוכחה בצנעה והמשיך במעשיו הרעים. אמנם סברתו לא ברורה, מדוע לבעל הדין שנפגע וממשיך להיפגע מהעוול, אסור לבייש את הפוגע על מנת שיחזור בו.

2. תנאים המאפשרים לחץ ציבורי באמצעות ביוש

הרב ישראל הכהן מראדין, החפץ חיים, עסק בהרחבה רבה בענייני הלכות לשון הרע.²⁷ בספרו: חפץ חיים, הוא כתב פרק (כלל) שלם המתבססים על דברי הרמב"ם ורבינו יונה. לדבריו:

אם אחד ראה אדם שעשה עוולה לחברו כגון שגזלו או עשקו או הזיקו, בין אם הנגזל והניזק יודעים מזה או לא, או שביישו או שצערו והונה אותו בדברים, ונודע לו בברור

²⁵ ראה בפירוש המשנה לרמב"ם (אבות א, יז) שכתב על מעלות הדיבור: "החלק הרביעי והוא האהוב... לשבח המעולים ולהלם במעלותיהם, כדי שייטב מנהגם בעיני בני אדם וילכו בדרכם, ולגנות הרעים בפחיתותיהם, כדי שיתגנו מעשיהם וזיכרם בעיני בני אדם, ויתרחקו מהם ולא ינהגו במנהגם". בספר החינוך (מצווה רמ מהדורת מכון ירושלים) כתב שבדברי שמים אם לא חזר בו "מצוה להכלימו ברבים". אמנם בחלק מהדפוסים הגרסה זהה ללשון הרמב"ם: "רשות להכלימו ברבים".

²⁶ במחלוקת זו עסק גם הרב יצחק ידידיה פרנקל, דרך ישרה, ב, סי' כח.

²⁷ על פעולת החפץ חיים בענין שמירת הלשון: הרא"ה קוק, מאמרי הראיה עמ' 131; הרב צבי יהודה קוק, לנתיבות ישראל, ב, עמ' יב. הרצ"ה קבע שבישיבת מרכז הרב ילמדו בכל יום לפני תפילת מנחה בספר שמירת הלשון- חפץ חיים. פתק זה תלוי עד היום בקיר הכניסה לבית המדרש. תצלום: פרופ' נחום רקובר, איכות הסביבה עמ' 71, וכן הרב מנחם קמפינסקי, בין שני כהנים גדולים, עמ' 70. ראה שם עוד בעמ' 17-21. ראה עוד: הרב שלמה אבינר, "שמירת הלשון במשנת רבנו הרב צבי יהודה", טהור שפתים, עמ' 25-50. על מפעלו של החפץ חיים בקביעת הלכות לשון הרע ראה: ד"ר בנימין בראון

, ["From Principles to Rules and from Musar to Halakhah: The Hafetz Hayim's Rulings on Libel and Gossip"](#), Dine Israel 25 (2008), pp. 171-256.

שלא השיב לו את הגזלה ולא שלם לו את נזקו ולא בקש פניו להעביר ל על עונו, אפילו ראה דבר זה ביחידי, יכול לספר הדברים לבני אדם כדי לעזור לאשר אשם לו ולגנות המעשים הרעים בפני הבריות.²⁸

אם הדרך להציל את ממון הניזק והנגזל או להפסיק עוול או פגיעה אחרת באדם היא רק באמצעות פרסום הדבר בין אנשים אחרים, והפרסום הוא זה שיגרום לעושה העוול לחזור בו ממעשיו, "בודאי צריך לעשות כן, ולא שייך בזה כלל איסור לשון הרע ורכילות... והרמב"ם גם כן אין כוונתו להחמיר באופן זה... מה שכתב [הרמב"ם] "ומפרסמין חטאו ברבים" זה אפילו בדברים שבין אדם לחברו מותר... ומה שכתב הרמב"ם "ומחרפין אותו בפניו" אדברים שבין אדם לחברו גם כן קאי, כן גם זה, ואם כן אפשר דסובר כמו רבנו יונה... סוף דבר אפילו יסבור הרמב"ם כרבנו יונה על כל פנים מוכח מדבריו שעל פי הדין אסור לפרסם חטאו אם לא הוכיחו תחילה".²⁹

אם אותו עושה עוול יתבייש במעשיו ויחזור מדרכיו הרעים, הרי שהבושה היא חלק מהליך התשובה שלו. כך נאמר בגמ' (ברכות יב ע"ב):

ואמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב: כל העושה דבר עבירה ומתבייש בו - מוחלין לו על כל עונותיו, שנאמר: 'למען תזכרי ובשת ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני כלמתך בכפרי לך לכל אשר עשית נאם ה' אלהים'.³⁰

בהנחה שהרמב"ם ורבנו יונה מסכימים שמותר להכלים ולבייש מי שעושה עוול על מנת שיחזור בו ממעשיו, מהם התנאים המאפשרים לעשות פעולה זו? החפץ חיים פירט שבעה תנאים לכך (חפץ חיים, הלכות לשון הרע, כלל י, ב-יז ובביאור מים חיים שם):

- א. המגנה והמפרסם ראה בעצמו את הדבר והוא איננו מסתפק רק בשמיעה מאחרים, אלא אם כן התברר לו אחר כך שהדבר אכן אמת.
- ב. ברור למגנה ולמפרסם שאכן מדובר במעשה עוול שאסור על פי הדין.
- ג. המגנה והמפרסם הוכיח תחילה את עושה העוול בלשון רכה כמקובל בהלכות תוכחה, ורק אם עושה העוול לא שמע לו וממשיך במעשיו,³¹ "אז יודיע לרבים את אשמת האיש הזה מה שהזיד על רעהו".
- ד. המגנה והמפרסם לא מגדיל את העוולה אלא מספר באופן ממוקד ומדויק מה היא העוולה המדוברת.
- ה. מטרת המגנה והמפרסם לתועלת בלבד. ללחוץ על עושה העוול שיפסיק את מעשיו ויתקן את דרכיו, ואין לו שום מטרה אחרת. הוא לא נהנה מהדבר, ואין איבה מוקדמת בין המספר לבין עושה העוול.³²

²⁸ חפץ חיים, הלכות לשון הרע, כלל י, סעיף א.

²⁹ חפץ חיים שם, בבאר מים חיים אות א. כך הסביר את דברי הרמב"ם גם הרב יוסף קאפח. ראה גם: שיעורי מרן הגר"א שפירא – בבא בתרא, עמ' קו.

³⁰ כך הסביר הרב אברהם אבן עזרא את הפס': "טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת" (משלי כז, ה). "תוכחת מגולה שיוכיחוהו בגלוי, טובה מתוכחת אהבה מסותרת, כלומר שאוהביו יוכיחוהו בסתר, טובה ממנה המגולה כי בגלוי יתבייש וינסר". ראה גם בדברי רבנו בחיי, תחילת פרשת ניצבים. עין עוד בחת"ס בחידושי לחולין מא ע"ב ד"ה אמר ר' יוחנן; פרי מגדים אשל אברהם סי' תרו ב. מקורות נוספים על בושה כחלק מהליך התשובה ראה: הרב פרופ' נחום רקובר, תקנת השבים, עמ' 471-472.

³¹ החפץ חיים (הלכות לשון הרע, כלל ד סעיף ז) כתב שאדם עובר עבירה במזיד מספר פעמים יצא מכלל "עמיתך" לעניין זה. ראה גם באר מים חיים שם ס"ק ל.

³² ראה גם רש"י בבא מציעא נח ע"ב ד"ה דדש; שו"ת שואל ומשיב מהדורה תליתאה חלק א סימן פ; פלא יועץ ערך הלבנה. בקובץ הערות סי' ע כתב שכל האיסורים שבין אדם לחברו אינם אלא כשנעשו בדרך של קלקול והשחתה שלא לצורך, אך אם הם לצורך אין בזה איסור. ראה גם: הרב ניסים קרליץ, חוט השני - ר"ה יום כיפור סוכות חנוכה, עמ' שסו (קונטרס שמירת הלשון); הרב אשר וייס, מנחת אשר - ויקרא, עמ' רסח; על לשון הרע לתועלת הרחיב הרב איתמר ורהפטיג, צנעת אדם, עמ' 274-233.

1. אין דרך אחרת לגרום לעושה העוול לחזור בו ממעשיו אלא רק באמצעות לחץ מאנשים שמדברים בגנותו, מפרסמים את מעשיו ומביישים אותו.

2. שלא ייגרם נזק גדול יותר לעושה העוול בעקבות הגינוי והפרסום, לו הענין היה נידון במסגרת בית דין.³³

אחרונים עסקו בשאלה מה מקור התנאים הללו, ועד כמה הם ישימים.³⁴ נראה שניתן ליישם תנאים אלו גם בחברה מתוקשרת ומרושתת תוך מתן פרשנות רחבה יותר ומבוססת על מקורות הלכתיים לכמה מהתנאים.

תנאים א-ג נועדו להבטיח שלמגנה ולמפרסם ברור שמדובר במעשי עוול, והוא יודע בוודאות שאכן נעשתה עוולה ע"י פלוני או גוף מסוים, ושהיה ניסיון למנוע זאת קודם לכן והניסיון לא צלח. בחברה מתוקשרת ומרושתת המגנה והמפרסם לא מכירים בדרך כלל באופן אישי את עושי העוול, והוא מודע לכך באמצעות גינוי פרסום של מישהו אחר. נראה שאם ברור שעניינו של אותו עושה עוול נידון בפני בית דין, בית משפט, או כל גוף סמכותי ומקצועי שקובע חוקים תקנות והוראות בתחום הנידון (משרד ממשלתי, רשות מקומית, מכון תקנים וכד'), וגופים אלו הזהירו והתריעו בפני עושה העוול על לקויות ותקלות אחרות שהוא צריך לתקן והוא המשיך במעשיו, והדרך היחידה לנסות לשנות דרכו היא באמצעות ביוש ולחץ ציבורי, הדבר מותר ואף נכון לעשותו. מצינו מצבים נוספים שמוכיחים באמצעות ביוש עושי עוול כדי שיטיבו מעשיהם. הביטויים בהלכה הם: "גוערים בו",³⁵ אם כי לא תמיד כתוב מי הם הגוערים, והאם הדבר נעשה ברבים. וכן: "מכריזים עליה"³⁶ - המכריזים הם בית הדין או ראשי הקהל.³⁷ כמו כן בסמכות בית דין

³³ הסבר מפורט לתנאים אלו: הרב דוד אריאב, לרעך כמוך, ג, הלבנת פנים, עמ' 238-250; הרב שלמה אבינר, "תקשורת ולשון הרע", טהור שפתיים, עמ' 254-266; ד"ר יחיאל וינרוט, "איסור לשון הרע בהלכה", חיבור לשם קבלת תואר ד"ר בפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, טבת תשע"ה, עמ' 125-151. הרב יובל שרלו, "אזהרה על בעל עסק ממניע של נקמה", רשו"ת הדיבור, עמ' 178 (ושם עמ' 199-202) חזר כמה פעמים בספרו על המשפט שאיסור לשון הרע לא נועד להגן על נבלים. ועל כן יש לפעול ע"פ ההלכה: עובדות ברורות, האם אפשר לפתור הענין בדרך אחרת, ולדאוג לכך שלא ימשיכו בזה.

³⁴ הרב ח"ד הלוי, שו"ת עשה לך רב חלק ו סימן פט, ציין את שבעת התנאים של החפץ חיים וכתב על כך: "ושבעת הפרטים שביאר הרב [החפץ חיים] הם קשים ביותר שיוכל אדם לעמוד בהם עיין שם, ולכן נפל פיתא בבירא (שבת סו ע"ב)". הרב שלמה אבינר, הארות לספר חפץ חיים, עמ' 246-247 כתב ששבעת התנאים להיתר לשון הרע הם חידוש של החפץ חיים ואינם כתובים בשום מקום. לא בגמרא ואפילו לא בראשונים. הם חידושים הגיוניים מכח הסברה התלמודית שלו. יש להעיר שאמנם הדברים לא כתובים באופן שכזה בגמרא או בראשונים, אך המעיין בדבריו בבאר מים חיים יראה שאת רוב התנאים הללו דייק החפץ חיים מדברי רבנו יונה והרמב"ם. תנאים דומים כתב החפץ חיים גם בענייני רכילות. ראה: חפץ חיים, איסורי רכילות, כלל ט, א-ב.

³⁵ להלן מספר דוגמאות: "אסור לעשות מלאכה בערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה כמו ערבי שבתות, וכל העושה מלאכה בהן אינו רואה סימן ברכה לעולם, וגוערין בו ומבטלין אותו בעל כרחו, אבל אין מכין אותו מכת מרדות, ואין צריך לומר שאין מנדין אותו" (רמב"ם הלכות יום טוב ח, יז); "לא ישיח שיחת חולין בשעה שש"צ חוזר התפלה, ואם שח הוא חוטא, וגדול עונו מנשוא, וגוערים בו" (שולחן ערוך, אורח חיים הלכות תפלה סי' קכד, ז ופרי מגדים שם ס"ק יא, ובספר שי למורא (דף יח), ושו"ת שבט הלוי חלק י סי' יג); "קרא וטעה, אפילו בדקדוק אות אחת, מחזירין אותו. הגה: וכן דין החזן הקורא; ודוקא בשינוי שמשנתנה ע"י זה הענין, אבל אם טעה בנגינת הטעם או בניקוד, אין מחזירין אותו, אבל גוערין בו" (שולחן ערוך אורח חיים סי' קמב, א) [בעניין זה ראה מאמריהם של יונתן רזיאל, "תיקון בעל קורא שטעה", תחומין, לה, עמ' 463-470; הרב אפרים בצלאל הלבני, "תיקון בעל קורא שטעה", תחומין, לו, עמ' 311-309]; "על כל המתנים, קורע עליו טפח בבגד העליון, ודיו. ועל אביו ואמו, קורע כל בגדיו, אפילו הוא לבוש י, עד שמגלה לבו. ואם לא קרע כל בגדיו, לא יצא, וגוערים בו, וכל זמן שאותו הבגד עליו, אומרים לו: קרע, אפילו לאחר שלשים. (שולחן ערוך יורה דעה סי' שמ, ט); "ישראל שעושה מלאכה אצל עובד כוכבים, ורגיל בכך, אסור לישראל אחר ליכנס שם ולהזיל המלאכה, ואם רוצה לעשות גוערין בו" (שולחן ערוך חושן משפט סי' קנז, ה ברמ"א), ועוד מקורות רבים בספרי הפוסקים ובספרי שו"ת.

³⁶ להלן מספר דוגמאות: מגילה כה ע"ב, הכרזה על מי "שיוצאות עליו שמועות רעות ושנואות שהוא נואף" (רש"י שם); כתובות מט ע"ב הכרזה בפרהסיא על אדם שאינו זן את ילדיו הקטנים, וכן רמב"ם הל' אישות יב, יד. ראה גם מרדכי קידושין רמז תקנו-תקנו, הכרזה על אדם שלא מוכן לפרנס את בתו החולה; כתובות סג ע"ב הכרזה בבתי כנסת על מורדת; ירושלמי פאה א, א הכרזה על בן שלא זן את אביו. ראה גם: שו"ת הרשב"א ד, נו; הכרזה על אדם שלא מכבד הוריו (שו"ע יו"ד סי' רמ, א ט"ז ס"ק א). קידושין פא ע"א הכרזה על איש ואשה (פנויה) שאסורים זה לזה שהתייחדו. ראה גם רמב"ם הלכות איסורי ביאה כב, ג, ובערוך השולחן אבן העזר סימן כב, הביא את דברי הרמב"ם והוסיף: "...ומכריזין עליהם כדי לביישן"; "המחזיר אחר דבר לקנותו או לשכרו, בין קרקע בין מטלטלים, ובא אחר

או ראשי הקהל לנדות או להחרים מי שעובר עבירה בתנאים מסוימים³⁸ ההכרזה ברבים נועדה להוקיע את עושי העוול, וליצור עליהם לחץ שיפסיקו את מעשיהם ויחזרו למוטב.

לציבור, לקבוצה או לפרטים, אסור לבייש להוקיע, להחרים או לנדות אדם על דעת עצמו. אך היכולת של בית דין לממש את הנידוי והחרם על אדם תלויה בציבור שיישמע ויציית לחרם ולנידוי ולא ייצור קשר עם המוחרם והמנודה. הציבור הרחב לא תמיד מודע לכל הפרטים מה גרם לחרם ולנידוי, אך הוא סומך על בית הדין או ראשי הקהל שעשו צעד זה לאחר שמוצו דרכים אחרות. פעולות הנידוי והחרם גורמות בושה גדולה למוחרם ולמנודה. גם המנודה והמוחרם עצמם מצוים לנהוג כאבל בתחומים מסוימים.

תנאים ד-ה נועדו למקד את המגנה והמפרסם בעוולה המדוברת בלבד ובאופן מדויק, וכדי להבהיר לעושי העוול שמעשיהם ידועים ובכך לגרום להם לחזור בהם. בחברה מתוקשרת ומרושתת יש זמינות להוסיף "צבע" לגינוי ולפרסום. לנבל את הפה,³⁹ לקלל⁴⁰ וכן להוסיף ו"לנפח" את העוולה מעבר למה שהיא. כל אלו אסורים. הם לא נוגעים במעשה העוול עצמו, ואין שום היתר לנבל את הפה או לקלל את עושי העוול.

תנאים ו-ז נועדו לוודא שנוסו כל הדרכים האחרות למנוע את הפסקת מעשי העוול ללא פרסום וגינוי, ומאחר שהעוולה נמשכה, זו הדרך היחידה שנשארה על מנת לנסות לעצור אותה. אמנם אין ביטחון שאמצעי זה יועיל, וייתכן שעושי העוול יחריפו את העוול כנגד אותם שגינו ופרסמו. אשר על כן אם ברור שנעשה עוול מתמשך, ונעשו פעולות קודמות על ידי המספר או על ידי אחרים שנועדו להפסיק ולמנוע מיד עושה העוול שלא ימשיך בכך ועושה העוול לא נענה לבקשה והמשיך בדרכיו, ויש סיכוי סביר שלחץ ציבורי תקשורתי יגרום לו להפסיק את מעשיו, מותר ואף רצוי לפרסם את מעשיו באופן נכון ומדויק ללא הגדלה וניפוח העניין.⁴¹ ראוי שאדם שמבייש עושה עוול מתוך מגמה חיובית כתיקון עולם, יכתוב שהוא בדק את הפרטים וידוע לו שהיה ניסיונות אחרים למנוע את העוולה.

וקנאו נקרא רשע" (שולחן ערוך חושן משפט סי' רלז, א). הסמ"ע (שם ס"ק א) כתב: "ומכריזין עליו בבית כנסת שעשה מעשה כזה". ועוד מקורות רבים בספרי הפוסקים ובספרי שו"ת.

³⁷ בשו"ת משנה הלכות (ט, שנג) כתב שאסור לפרסם פסק דין ברבים או לפרסם שפלוני עמד למשפט ונידון בשביל חטא וכדומה אם מטרתו לבזותו וכל שכן אם ע"י פרסום פסק הדין יבוא נזק לאותו אדם, במסחר או בשידוך וכד'. "וכל שכן עוד המפרסם בעתונים בכתב שגרע מאמירה בפה שדבור הבל יפצה פיהו ויש לו תקנה בתשובה ופיוס לחבירו אבל ביוש בכתב חטאו חקוק ונשאר לעולם ולכן ודאי כה"ג אסור לפרסם אם לא בהיתר מפי ב"ד חשוב".

³⁸ מועד קטן טז, א-יז, א; בבא קמא קיב, ב-קיג, ע"א, ועוד; טור ושו"ע י"ד סי' שלד. אנציק"ת ערך חרם (כעונש וכפיה).

³⁹ על האיסור לנבל את הפה: "והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר" (דברים כג, טו), ערות דיבור. ר' שמואל בר נחמני אמר: זה ניבול פה" (ויקרא רבה, פרשה כד, ז). ראה עוד: שבת לג ע"א; כתובות ח ע"ב. ראה עוד: רבנו יונה שערי תשובה שער ג, רכט; דברים יז, א בבעל הטורים; רמ"א, שולחן ערוך או"ח סי' נג, כה.

⁴⁰ על האיסור לקלל: ויקרא יט, ד. שו"ע חו"מ סי' כז, א ע"פ הרמב"ם בהל' סנהדרין כו, א וספר החינוך רלא.

⁴¹ הרב שלמה אבינר, "פרסום לשון הרע כאמצעי לחץ ותיקון תמיד מועיל, ולעתים זה יוצר גם פעולה הפוכה. אדם מרגיש שמעשיו מתגמדים לעומת מעשי השחיתות של גדולים ממנו" על כן אין בסוגיה זו הכרעה גורפת או הוראה חד משמעית. צריך שיקול אחראי מאוד של ת"ח לגבי כל מקרה לגופו". הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף קצוש"ע אורח חיים סימן תרו הביא את דברי הרמב"ם בהל' דעות ו, ח וכתב לאחריהם: "ובזמן הזה יש לקרובם לתורה רק בדרכי נועם, למושכם בעבותות אהבה לתורה". כך הוא כתב גם בילקוט יוסף קצוש"ע חושן משפט סימן כז, ג. ראה גם: צבי ויצמן, "שמועה רעה או ריגון שיצא על שליח ציבור – על הביוש הרשתי (שיימינג)", שו"ת ועוד, גיליון 8, עמ' 1-3; הרב יואב שטרנברג, "פרסום מידע שלילי על אדם ברשתות החברתיות - בין ענישה להגנה", צוהר, מא (תשע"ז), עמ' 117-133; פרופ' נחום רקובר, "שיימינג (ביוש) במשפט העברי", הדין השבועי, אוניברסיטת בר אילן, פרשת משפטים תשע"ז, גיליון מס' 1209. באשר לחשש מגנט מעושה בעקבות ביוש פומבי, ראה: הרב יצחק מאיר יעבץ, "עשיית 'שיימינג' לסרבן גט", תחומין, לז, עמ' 307-312.

אך אם אי אפשר למלא אחר כל התנאים הללו אין להפיץ או לפרסם אודות עושה העוול. פרסום ללא תועלת, פגיעות אישיות, ניפוח העניין ועוד, פוגעניים וכרוכים באיסור לשון הרע, ואיסור הלבנת פנים.⁴²

סיכום

- א. הלבנת פנים הוא איסור חמור מאוד, ועל כן אין לבייש, להעליב, להשמיץ, לדבר לשון הרע וכל פעולה אחרת שתפגע באדם אחר.
- ב. הלבנת פנים היא "אבק רציחה". הגאונים תיקנו עונשים כספיים ואף חרם על מי שמלבין פני חברו. גם אם אי אפשר לחייב מבחינה פלילית מי שבייש אדם אחר וגרם לו נזק תדמיתי, כלכלי, חברתי או אף אובדנות, על פי דברי חז"ל עונשו חמור ביותר: "יורד לגיהנום ואינו עולה", "אין לו חלק לעולם הבא", ועוד.
- ג. יש מצבים שמוותר ואף רצוי לפרסם ולבייש ברבים עושי עוול. כשמטרת הביוש והפרסום להפעיל לחץ עליהם כדי שיחדלו ממעשיהם השליליים ויחזרו למוטב. ההנחה היא שאותם אנשים ירגישו חוסר נוחות כשיהיו מודעים למחאה ולגינוי החברתי והציבורי שאחרים יודעים על מעשי העוול שלהם ויחזרו בהם ממעשיהם.
- ד. האפשרות לבייש עוול על מנת להפעיל עליהם לחץ חברתי תלויה במספר תנאים: למגנה ולמבייש ידוע בוודאות שאכן נעשים מעשי עוול גם בהסתמך על אדם אחר או גוף מקצועי שבדק את העניין, שהיו ניסיונות קודמים להפסיק מעשים אלו אך ללא הועיל, כוונתו היא אך ורק ליצור לחץ על מנת להפסיק את מעשי העוול ללא כל אינטרס אחר, הוא ידיק בביוש ובגינוי, ויצביע אך ורק על מעשי העוול, ולא יגרום נזק לעושי העוול יותר ממה שהיה נגרם לו היה העניין נידון בבית דין. טוב שיהיה ברור לכל שהמגנה והמפרסם אכן קיים את כל התנאים הללו.

⁴² יש מצב נוסף שבו מצווה לפרסם עושה עוול אך שם אין מטרה להחזירו למוטב. בגמ' ביומא פו ע"ב נאמר: "מפרסמין את החנפין מפני חילול השם, שנאמר 'ובשוב צדיק מצדקו ועשה עול ונתתי ממשול לפניו'". רש"י ד"ה מפרסמין את החנפין כתב: "שהן רשעים ומראין עצמן כצדיקים, אם יש מכיר במעשיו - מצוה לפרסמו מפני חילול השם, שבני אדם למידין ממעשיו, שסבורין עליו שהוא צדיק. ועוד, כשבא עליו פורענות בני אדם אומרים: מה הועיל לו זכותו". ראה: הרב עזרא בצרי, שו"ת שערי עזרא, ב עמ' תיט.